

УДК 930.25+651.5(003.07)"1929/1930"

О. В. Лабур

ДІЛОВИДНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЖІНСЕКЦІЇ «ТСОАВІАХІМА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ «ВОЄНІЗАЦІЇ» ЖІНОК КИЄВА 1929-1930 РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуто діловодні джерела Київської жінсекції ТСОАВІАХІМу рубежу 1920-1930-х рр. В центрі уваги проблематика діловодної документації та специфіка їх як історичного джерела в контексті радянської політики «воєнізації» жінок. Поактовий перегляд джерел дозволяє зауважити важливі процеси мілітаризації жінок, побачити відмінності офіційної риторики інструкцій та вказівок з даними жінсекції, а також розширити існуючі історіографічні концепції в жіночій історії.

Ключові слова: діловодна документація, жінсекція, джерело, радянська політика воєнізації, жіноча історія, 1929-1930-ті роки.

Рассмотрено делопроизводственные источники Киевской женсекции ТСОАВІАХІМа на рубеже 1920-1930-х гг. В центре внимания проблематика делопроизводственной документации и их специфика как исторического источника в контексте советской политики «военизации» женщин. Поактовый просмотр источников разрешает проследить важные процессы милитаризации женщин, увидеть отличия официальной риторики инструкций и указаний с данными женсекции, а также расширить существующие историографические концепции в женской истории.

Ключевые слова: делопроизводственная документация, женсекция, источник, советская политика военизации, женская история, 1929-1930-е года.

The problem of the office-work's sources of Zhinsekciya of TSOAVIAHIM of Kyiv in 1929s-1930s has been considered. The main focus was the themes of the office-work's documents and their specificity as a historical source in the context of the Soviet policy of "militarization" of women. The revision of the sources allows tracing of the important processes of militarization of women, to see the differences between the official rhetoric of instructions and data of Zhinsekciya, as well as expand the existing historiography of the concept in women's history.

Key words: office-work's documents, Zhinsekciya, sources, soviet policy of militarization, women's history, 1929s-1930s.

Постановка проблеми. Рубіж 1920-1930-х рр. позначився в жіночій історії радянської доби посиленням авторитарних тенденцій. Тотальне форсування відбулося не лише в індустріалізації, а й в жіночому питанні. Вже через декілька років публіцистика сповіщала «досягнення рівноправності статей» [6], а апологети наголошували на вирішенні жіночого питання [8]. Риторика досягнення рівності означала згортання попередньої роботи серед жінок в підрозділах парткомів та держапарату – спочатку жінвідділи, а потім жінсектори [16; 21], а також суспільних дискусій 1920-х рр. навколо поняття «статі» [13]. Натомість популярності набували політики рокування, коли жінками масово заміняли чоловіків в різних галузях виробництва, на підприємствах і навіть у військовій справі. Остання і спричинила явище державної мілітаризації жінок [17; 18, арк. 1], практику вписування в діловодну документацію

термінів «воєнізація» та «військовізація трудящих жінок» [18, арк. 13].

Аналіз актуальних досліджень. В історіографії перевага надавалась аналізу гендерної політики більшовиків без мілітаризаційної риторики. Традиційними темами досліджень в радянські часи стали роль компартії у «вирішенні» жіночого питання [5; 9; 12], в пострадянський період – жінвідділи, жінки і індустріалізація чи колективізація [1; 7; 10; 11; 14; 16; 22]. Методологічно і термінологічно більш жвава західна історіографія [23; 24; 25; 27] також не запропонувала аналіз мілітаризації жінок. Винятком може служити лише праця, де досліджувався результат цієї політики в роки Другої світової і Великої вітчизняної воєн [26]. Не стало предметом досліджень і регіональність жіночої історії, окрім праць харківської дослідниці М. Вороніної [2; 3; 4] і деяких тез про гендерну відмінність у ментальності мешканців Донбасу [10; 12; 15]. Ймовірно, така історіографічна ситуація обумовлена перевагою документів жінвідділів, партійних, державних органів з жіночої праці та масових друкованих

виданнях як основних матеріалів для дослідження. При цьому невикористаним залишається масив діловодної документації жінсекцій ТСОАВІАХІМу, зокрема Київського, який зберігається в фонді 2830 Державного архіву Київської області. А між тим саме цей масив може продемонструвати, як же на практиці втілювалися постанови про «воєнізацію» жінок, скажімо, по організації курсів, по визначенню програм курсів, по охвату політикою мілітаризації жінок, тощо.

Мета статті. Спробуємо проаналізувати діловодну документацію жінсекції Київського відділу ТСОАВІАХІМу, що зберігається в справах 211, 256, 277, фонду 2830 ДАКО, за такими напрямками:

- проблематика діловодної документації Київської жінсекції як відображення різних дискурсів навколо воєнізації жінок;
- специфіка діловодства жінсекцій як історичного джерела;
- дописи, які уточнюють розкриття теми.

Виклад основного матеріалу. Створення жінсекцій було чітко регламентовано положеннями про них, де в колонці «права» припис «не» був визначальний: не мали «жодних адміністративних», фінансових прав, не могли проводити будь-які заходи без дозволу Округової ради Осовіахіма [18, арк. 1] тощо. Зауважимо, що поактовий аналіз жінсекційної діловодної документації дозволяє класифікувати їх як типowo «радянські» жіночі організації з традиційними методами і формами роботи радянської влади серед жінок, як-то скликання нарад жінок-активісток [18, арк.17] та райженконференцій з членкинь ТСОАВІАХІМу [18, арк.18], ведення протоколів, де ознайомлювалися зі всіма ініціативами влади в мілітаризації жінок, звітності про реальні кроки по реалізації цих настанов. Ба більше, і тут завідувачки секцією стикалися з ліквідаторськими настроями щодо жіночої роботи серед керівників товариства [18, арк. 96], як і жінвідділівські робітнички, які мали реалізувати ініціативи партії в «вирішенні» жіночого питання [11; 16; 21].

Практика ведення протоколів засвідчує сталу періодичність в засіданнях жінсекції: 25. 03. 1929р., 05.06.1929р., 24.09.1929р., тобто приблизно один раз на три місяці, що не виходило за рамки встановленого положеннями про діяльність жінсекції [18, арк. 1]. Левова частка уваги в протоколах присвячувалась заслуховуванню інформації про поточні заходи в рамках діяльності ТСОАВІАХІМу, досягнень в їх проведенні. Завдяки цьому маємо точні дані про військові кампанії, походи, табори, кількісні показники участі в них жінок, підготовку до

військових зборів. Втім, матеріали засідань оприявнюють і самотійну роботу жінсекції. В ухвалах засідань часто-густо пропонуються конкретні заходи по покращенню виконань з воєнізації жінок [19, арк. 9; 20, арк. 4], а дописи до стенограм засідань відображають сталий процес аналізу ситуації, виділення реальних ініціатив та проектів. Зокрема в дописах конкретизується можливий відсоток втягнення жінок до лав ТСОАВІАХІМу на найближчий час, уточнюється дислокація роботи на «підприємствах, де є багато жінок» і розширюється участь «всіх жінок стрільців та зв'язку» у військових зборах [18, арк. 13]. Окрім того, матеріали протоколів містять і сліди активних дебатів. Це визначено в графі «пропозиція» протоколу від 25.03.1929р. про скорочення «учби до 3-х годин 30 хвилин» [18, арк.18] та графі «дебати» протоколу від 24.09.1929р. про невідповідність звітів райрад реальному стану речей в роботі уповноважених серед жінок [18, арк. 39; 20, арк. 35]. Друга дискусія напрочуд спричинила активні дії членів жінсекції. Було скликано комісію з семи жінок, які проводили повторне обстеження, і надано результати з висновками і пропозиціями жінсекції розробити інструктивні вказівки та внести їх на розгляд і затвердження окради [18, арк. 47]. Вже той факт, що різниця між задекларованим і дійсністю в роботі серед жінок зачепила членкинь жінсекції, засвідчує активність і намагання жінок включитися у політичне життя радянського суспільства.

Втім, інший дискурс про роботу жінсекції метафорою «мертвої клітини, що треба оживити» зустрічаємо у звіті начальника курсів морзисток т.Павлов [18, арк.27; 20, арк. 1]. Свій висновок він обґрунтовує, аналізуючи процес набирання слухачок на курси. В тому, що відсіялася значна частина курсисток і на першому («прийшли 5 з 35 курсисток»), і на другому організаційному зібранні через тиждень (три хвили самовідсіювання - після «ознайомлення з інформацією про значення курсів, після «встановлення розкладу занять» та відмови надати безкоштовний проїзд) [18, арк. 24-25] Павлов обвинуватив жінсекцію, як і в тому, що з 30 записаних курсисток закінчили курси морзисток лише 19 осіб. Однак інша група джерел, як-то шаблони про відвідування курсів і списки тих, хто не відвідував курси, спростовує обвинувачення начальника курсів морзисток. Текст листа-шаблону до підприємств, де працювали слухачки курсів зв'язку та морзисток, демонструє намагання жінсекції вплинути на відвідування. Аргумент на переконання авторок звучав поважно – «тому що підриває роботу курсів» [18,

арк.7, 16]. Зауважимо також, що в протоколах засідань жінсекції є також питання сприяння роботі курсів у зверненнях до фабкомів підприємств, зокрема про відстрочку проф-відпустки курсисток до червня місяця [18, арк. 2]. Тоді як т. Павлов визначив саме цю причину серед основних перепон у незакінченні курсів морзисток 11-ма жінками [18, арк. 24-25]. Власне, епізод з обвинуваченням в непродуктивності роботи жінсекції засвідчує складність роботи з жінсекційною діловодною документацією як історичним джерелом. Адже позиція начальника курсів мала на меті виправдатися і перекласти відповідальність на жінсекцію, і так позбавлену реальної влади, що визначено і в положенні про них, і самими протоколами засідань. А співставлення джерел в даному випадку дозволяє уникнути пересмикування фактів лише однією зацікавленою стороною.

Цікавий матеріал маємо по спискам членкинь жінсекцій і курсисток. Подано склад жінсекції Київського ТСОАВІАХІМу у кількості 20 осіб на чолі з пані Руденко [18, арк. 32]. Дані про поіменний склад слухачок курсів морзисток за 1929 р. із зазначенням їх соціального статусу, національності і віку подано у звіті начальника курсів морзисток т. Павлова, а також у вигляді окремих списків з доданням адрес проживання курсисток у Києві. Щоправда останні існують в двох варіантах із зазначенням різної кількості слухачок 45 осіб і 30 осіб [18, арк. 44-45]. На наш погляд, у встановленні достовірності чисельності курсисток варто орієнтуватися на звіт т. Павлова, який подає цифру 30, а не 45 осіб, що виходить з його розповіді про складний процес набирання слухачок [18, арк. 24-27], та списку відвідувачок з підсумковою оцінкою, який також містить кількість 30 жінок. Досить ефективним є співставлення списків членкинь жінсекції і курсисток між собою та з іншими джерелами. На курсах морзисток зустрічається прізвище однієї з членкинь жінсекції Месстечкіної Сари. Пікантність ситуації полягала в тому, що вона покинула курси і не закінчила їх навіть будучи членкинею жінсекції ТСОАВІАХІМу [18, арк. 45]. Не маючи жодних пояснень такої поведінки в джерелах, доречно припустити звичайне халатне відношення до своїх обов'язків. Натомість інакше справа виглядала стосовно інших членкинь жінсекції Римаренко і Мамут. Маємо дві заяви про відсутність обох на зібраннях з причин хвороби і лікування. Дописи на документах «причину вважати поважною» визначають практику офіційного узгодження відсутності на курсах.

Взагалі, проблематика навколо курсів є однією з наріжних тем матеріалів жінсекцій. Поряд

з протоколами, звітами, списками курсанток та листами-шаблонами по курсисткам вона зустрічається в листуванні жінсекцій з іншими осередками ТСОАВІАХІМу. Їхня діловодна спрямованість визначила і характер інформації – визначення квотування місць на курсах, фінансові узгодження та перевірки відвідувань [18, арк. 66, 76]. Квотування навіть спричинило появу нового терміну «розверстка», за яким Окррада товариства надавала місця для жінок на курси по окремих районах [18, арк. 76, 87]. Цікаво, що жінкомісії з членкинь жінсекції ТСОАВІАХІМу переглядали ці квоти, вважаючи диспропорції «непорозуміннями», і ухвалювали «дати відповідні директивні вказівки осередкам про набір», тобто бачимо, що жінсекції в своїй діяльності намагалися вийти за рамки наданих їм повноважень. Про це ж сповіщає і єдиний план роботи жінсекції, що зберігся, на період січня-березня 1930 р., де серед інших є завдання комплектації курсів [18, арк. 89]. Втім, допис на документі «щодо виправлення плану» по інструктажу вносять свої корективи не лише в права квотування жінсекціями, а й ставить більш ширше питання співвідношення інструкцій з роботою жінсекцій.

Цікавий матеріал з питання «інструкцій і їх виконання» жінсекцій надає переписка з Окррадою. Маємо два листа: один від Окрради, другий – від завідувачки жінсекцією т. Руденко. Перший, надісланий на адресу секретаря жінсекції, звинувачує членкинь, що вони «не вмюють знаходити в канцелярії Окрради документів» про інструктаж, і в результаті «більшість з них (інструкцій – О.Л.) валяються по столах, губляться чи підшиваються до справи і складаються в архів» [18, арк. 94]. Фактично Окррада звинувачує жінсекцію в особі її секретаря в халатності, навіть більше – «жінсекції не дають відомості в Окрраду по жіночій роботі» і «маємо картину нижче дійсності» [18, арк. 94], тобто звинувачення в зриві показників, що прирівнюється до шкідництва, враховуючи, що завданням курсів є «підготувати кваліфікованих жінок до заміни чоловіків підчас війни» [18, арк. 87]. Зауважимо, що цей документ наголошує на пріоритетності роботи жінсекції по інструктажу, зокрема у розвертці, а не «самостійницьких» ініціатив на кшталт організації екскурсій та семінарів серед жінок, жінкорівської діяльності, як це визначено планом роботи на 1930 р. [18, арк. 89]. Відповідь завідувачки жінсекції т. Руденко по запрошеній розвертці за 1929/1930 рр. досить різка: «такої розвертки на сьогодні від Вас не маємо, а тому й на запитання про різницю в кількості курсанток курсанток як вже організованих, так і тих,

що організуються, відповіді дати не можемо» [18, арк. 95]. Пояснюється і чому лист написаний завідувачкою, а не секретарем жіночої секції, вказуючи, що про це обумовлено певними перипетіями та митарствами, з якими існує жіночий відділ в системі ТСОАВІАХІМу. Втім, ця переписка засвідчила різні інтереси і бачення процесу мілітаризації жінок Окррадою і жіночою секцією. Показники для першої і складність роботи другої в умовах ліквідаторських настроїв, нагадаємо, що саме в цей час ліквідовуються жіночі відділи, призводило, з одного боку, до формалізації діяльності жіночої секції, з другого – до млявості жіночих ініціатив.

Досить інформативними щодо структури та масштабності планів воєнізації жінок на 1930 р. можуть бути директивні вказівки та інструкції з керівництва жіночою секцією ТСОАВІАХІМу, надані жіночій секції. Вони повідомляють про наміри влади організувати «тверду мережу» жіночих воєнізованих курсів зв'язку [18, арк. 104], міліції [18, арк. 105зв.], політпросвітрова в Червоній Армії, себто бібліотекарки, позашкільних робітників, червоноармійських вчительок [18, арк. 106], складських наглядачок. Мета в інструкції чітко прописана – аби «заміни жінками чоловіків на цих посадах в Червоній Армії у військовий час» [18, арк. 108]. Також повідомляється про вступ жінок до воєнно-технічних шкіл і воєнно-медичних академій [18, арк. 102]. Втім, масштаби їх реалізації значно менші за повідомленням чергового листа завідувачки жіночої секції т. Руденко, надісланого райрадам товариства. Він фактично повторює ситуацію, описану раніше начальником курсів морзисток т. Павловим, де з запланованих 50 осіб на перше організаційне зібрання з'явилося лише 20. Тож, можна говорити, що інструкції значно корегуються іншими джерелами жіночої секції, повідомляючи про реалії у комплектуванні курсів.

Власне, таким є неповний перелік матеріалів з діловодної документації Київської жіночої секції ТСОАВІАХІМу, знайдений у фонді 2830 ДАКО, що безпосередньо чи опосередковано повідомляє про мілітаризацію жінок в перші роки проведення цієї політики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Діловодна документація, якщо розглядати її як певний масив джерел з воєнізації жінок, а також співвідносити певні згадки і факти між собою, засвідчує, що діяльність жіночої секції багато в чому повторює жіночівдільські форми роботи, методи, навіть у сприйнятті владних ініціатив чиновниками, так само як і помилки, які припустилися спочатку жіночівдільці, а потім жіночої секції. Попри складність в роботі жіночої секції вона постає як досить зріла жіноча організація зі

сформованою ідентичністю, розумінням своїх завдань і проблем, але не в якості активного феміністичного суб'єкта, як, наприклад, жіночівдільці.

Накладає свій відбиток інституційна «природа» джерел, дещо формалізуючи інформацію. Втім, уважний аналіз допомагає виявити деякі поняття, зокрема «розверстка», для означення «досягнень» в жіночій роботі ще на стадії інструкцій та директивних вказівок, а також долю цих циркулярів як діловодних матеріалів. Особливе значення мають напівофіційні листи жіночої секції з іншими структурами товариства, які засвідчують більшу авторську позицію і відображають протиріччя навколо статусу жіночої секції в системі ТСОАВІАХІМу. Не меншої цінності мають і дописи на документах, що значною мірою можуть скорегувати дослідницькі висновки, відстежити рух інформації. Тож, бачимо, матеріал діловодства жіночої секції дозволяє зауважити важливі процеси в гендерній політиці радянської влади, а також розширити існуючі історіографічні концепції в жіночій історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгакова А. В. Становище української селянки за часів голодомору 1932-1933 рр.: історіографічний аналіз / Альона Валентинівна Булгакова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал. – 2009. - № 4. – С. 111-114.
2. Вороніна М. Гендерна політика більшовиків на Київщині в першій третині ХХ ст. / Марина Вороніна // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 101-111.
3. Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліной / Марина Вороніна // Історія і географія. – Вип. 33. – 2008. – С. 147-153.
4. Вороніна М. Специфіка гендерних відносин у східній регіонах України (20-30-ті рр. ХХ ст.) / Марина Вороніна // Науковий історико-філософський журнал «Університет». – 2009. - № 3. – С. 20-26.
5. Гнедышева Н.И. Деятельность Коммунистической партии Украины по вовлечению работниц в социалистическое строительство (1928 – 1932 гг.) / Н.И. Гнедышева: Автор. дис. ... канд. ист. наук 07.570. – Х., 1971. – 21 с.
6. Кірсанова К. Повна рівноправність жінок в СРСР / К. Кірсанова. – К.: Партвидав, 1937. – 46 с.
7. Кривуля Ольга Олександрівна. Жінки та індустріалізація в Україні (1929-1938 рр.) /

- Ольга Олександрівна Кривуля: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 193 с.
8. Крупская Н. Женщина – равноправный гражданин СССР. Сборник статей и речей / Надежда Крупская. – М.: Партиздат ЦК ВК(б), 1937. – 73 с.
  9. Курченко Т.Е. Опыт работы КП(б)У по осуществлению ленинских идей о вовлечении женщин-работниц в активную общественно-политическую жизнь в начале 20-х годов / Т.Е. Курченко: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01. – К., 1990. – 26 с.
  10. Кушнір Л. В. Діяльність жіночих рад Донбасу (1920-1933 рр.). / Людмила Володимирівна Кушнір: Дис... канд. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2009. – 266 с.
  11. Мовчан О. М. Профспілки, жіночі і молодіжні організації в державному і суспільному житті / О. М. Мовчан // Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: Курас І.Ф. та ін. – К.: Генеза, 2003. – Т. 3. – С. 317-328.
  12. Онищенко В.П. Деятельность Коммунистической партии по вовлечению женщин Донбасса в социалистическое строительство (1933-1937 гг.) / В.П. Онищенко: Автореф. дис... канд. истор. наук: 07.00.01. – Одесса, 1978. – 23 с.
  13. Пушкарев А.М. Отношения между полами в общественных дискуссиях 1920-х годов (отечественная и зарубежная историография) / Артемий Пушкарев: Дис. ...канд. ист. наук: 07.00.09. – М., 2008. – 295 с.
  14. Сапицька Олена Михайлівна. Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928-середина 1933 рр.) / Олена Михайлівна Сапицька: Дис... канд. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 199 с.
  15. Соколов А. К. Драма рабочего класса и спективы рабочей истории в современной России / А.К. Соколов // Социальная история. Ежегодник, 2004. – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 7-52.
  16. Терещенко Ю. Інститут жінвідділів в радянській Україні в 20-х рр. ХХ ст. // Науковий історико-філософський журнал «Університет». – 2009. - № 2. – С.122-130.
  17. Холодний І. Оборона країни і завдання жінки / І. Холодний. – Харків: Державне видавництво України, 1930. – 27 с.
  18. Центральний архів Київської області. – Ф. 2830. – Оп. 1. – Спр. 211. – 120 арк.
  19. Центральний архів Київської області. – Ф. 2830. – Оп. 1. – Спр. 256. – 25 арк.
  20. Центральний архів Київської області. – Ф. 2830. – Оп. 1. – Спр. 277. – 77 арк.
  21. Чирков П.М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937гг.) / П.М. Чирков. – М.: Издательство «Мысль», 1978. – 255 с.
  22. Шевченко О. І. Можлива модель джерелознавчої бази до вивчення соціального статусу жінки в українському суспільстві в роки НЕПу / О. І. Шевченко // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Образ науки: Міжвуз. зб. наук. пр. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2000. – С. 197-203.
  23. Buckley M. Women and Ideology in the Soviet Union / Mary Buckley. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989. – 288 p.
  24. Clements B. E. Bolshevik Women / Barbara Evans Clements. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 356 p.
  25. Goldman W. Women, the State, and Revolution. Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936 / Wendy Goldman. – Cambridge University Press, 1993. – 368 p.
  26. Women in Air War: The Eastern Front of World War II / Ed. and trans. by Kazimiera J. Cottam. – Newburyport: New Military Publishing, 1997. – 313 p.
  27. Wood E. The Baba and the Comrade. Gender and Politics in Revolutionary Russia / Elizabeth A. Wood. – Bloomington: Indiana University Press, 1997. – 328p.